

STINES VERDEN

Herregårdslandskabet set fra et husmandssted

Af museumsinspektør, ph.d. Louise Sebro, Reventlow-Museet under Museum Lolland-Falster

Fra den lille husmandskoloni øst for Elleskovene i det frodige vestlollandske landskab er der en lille kilometer op til hovedbygningen på Pederstrup. Godset var i midten af 1800-tallet ejet af storgodsejer og lensgreve Ferdinand Carl Otto Reventlow (1803-75). På hans foranledning stod hovedbygningen i 1860 færdig efter en stor ombygning i fransk slotsstil med tårne og pergolaer, og samme år blev der i et af de små huse i kolonien født en lille pige, som blev døbt Hansine Kristine Wilhelmine Karlsen. Pigen, der blev kaldt Stine med tilnavnet Dath efter sin morfars familie, kom til at leve et langt liv og døde først i 1957. I næsten hele sit liv boede Stine i husmandskolonien og arbejdede for herregården. Derfor blev vejen mellem husmandskoloni og herregård hendes hovedfærdssåre, fra hun som syvårig begyndte

som hønsepige på avlsgården, til hun som 97-årig døde i sit lille hus.

Med udgangspunkt i Stines måde at navigere i landskabet mellem hus og herregård på kan vi få et interessant indblik i, hvordan herregårdens landskab fungerede som ramme omkring livet for dem, der var nederst i hierarkiet i landbosamfundet. Ved at se nærmere på Stines bevægelser i landskabet og hendes udnyttelse af dets ressourcer kan vi se, hvordan samfundets hierarkiske forskelle manifesterede sig i måden, hvorpå der blev trukket grænser i landskabet. Vi får dog også eksempler på, hvordan de grænser blev udfordret og forhandlet. Stines historie bliver således en illustration af, hvordan mennesker på samfundets bund var aktører i en verden, hvis rammer ellers var defineret ovenfra.

Stine Dath – en husmandskvinde

Stine blev født ind i en husmandsklasse, som i løbet af 1800-tallet voksede sig større og større som følge af det omfattende kompleks af landboreformer, der skabte store forandringer i landbosamfundets struktur fra slutningen af 1700-tallet og frem og igen som følge af lensafløsningens øremærkning af jord til oprettelse af husmandsbrug efter 1919. Stine forblev en del af husmandsklassen i hele sit 97-årige liv, hvilket var så længe,

Arkitekten Ferdinand Meldahl (1827-1908) ombyggede omkring 1860 Pederstrup på det vestlige Lolland i historicistisk, fransk stil. Knap ti år senere blev avlsgården flyttet. Niels Aagaard Lytzens (1826-90) maleri fra 1860'erne af den nye hovedbygning og den gamle avlsgård afspejler således et kort møde mellem gammelt og nyt, men det illustrerer på bedste vis herregårdslandskabets mange forskelligartede dele. Museum Lolland-Falster.

at hun oplevede overgangen fra fæstesystem til udlejning og fra leje til selveje. Det var en bevægelse fra den gamle verden, hvor godsejeren ikke bare var det symbolske, men også det reelle omdrejningspunkt i herregårdens lille kosmos, til en ny verden, hvor husmandsklassen i princippet var fri af alle formelle bånd til herregårdens verden. I løbet af Stines tid forandredes således måden, hvorpå landbefolkningen var integreret i herregårdslivet.

I samme periode forandrede mangt og meget andet sig ligeledes for de danske herregårde. Stine blev født under den sidste store blomstringstid for herregårdene, deres indian summer. Den var på Lolland fremhjulpet af fremvæksten af et industrialiseret landbrug med fokus på sukkerroer, gode kornpriser og et generelt økonomisk opsving. Det var den storhedstid, der lå til grund for de mange prangende ny- og ombygninger, som også fandt sted på Pederstrup. Stines levetid rummede dog også enden på denne opblomstring, og hun nåede at opleve lensafløsningen og dens følgevirkning i sin nærhed: at familien Reventlow solgte ikke bare Pederstrup, men alle sine lollandske godser, at der blev offentlig adgang til den tidligere private park, og at Pederstrup blev omdannet til det museum, der stadig findes i dag, Reventlow-Museet.¹

I Stines levetid var forandringerne i herregårdenes verden generelt, og i Pederstrups verden specifikt, altså altomfattende. De mange forandringer i hendes tid var dog i virkeligheden begyndt et par menneskealder før hendes fødsel. Landboreformerne, hvis udvikling var iværksat af blandt andre Ferdinand Reventlows bedstefader Christian Ditlev Frederik Reventlow (1748-1827), omformede gennemgribende bondesamfundet. Forandringerne skete løbende over mange år, og de bestod blandt andet af afløsning af hoveriarbejde med pengeafgift, udskiftning og udflytning fra landsbyerne samt

indførelse af arvefæste med det efterspil, at arvefæste i de fleste tilfælde efter en generation eller to overgik til selveje, når godsejerne solgte fæstegården til den tidligere fæster. Disse driftsmæssige forandringer blev fulgt af et stort dannelses- og uddannelsesprojekt udtænkt af godsejerne og staten. Som helhed betød reformkomplekset, at gårdmændene i stigende grad blev herre i eget hus. De blev individuelt ansvarlige og selvstændigt arbejdende, og trådene til herregårdene blev mindre og mindre for til sidst at blive kappet over.

Gårdmændene med de store jordtilliggender blev således de første, der for alvor mærkede disse forandringer, mens forholdene for husmændene og deres familier forandrede sig langsommere. For husmændene udviklede relationen til jorden sig også fra fæste til selveje, men det skete altså med forskydning i tid og i et langsommere tempo. Da bønderne blev selvejere, var husmændene i overvejende grad stadig fæstere, og som herregårdenes arbejdsstyrke kom folk af husmandsklassen til at repræsentere den tætte forbundethed mellem landbefolkningen og herregårdene og dermed godsets traditionelle levevis langt op i tiden.²

Stines historie er i denne henseende netop interessant, fordi den eksemplarisk repræsenterer den skitserede udvikling inden for husmandsklassen og illustrerer dens forbundethed til herregårdens verden. Som noget ganske særligt for denne sociale gruppe er Stines livshistorie desuden meget veldokumenteret, hvilket giver en enestående mulighed for at skabe et indblik i den verden, hun var repræsentant for. Dokumentationen stod etnologen Poul Balle-Petersen for i sin magisterkonferensafhandling fra 1967.³ Særdeles dybdegående undersøgte han det hus i husmandskolonien, som Stine boede i de sidste år af sit liv, og som var nabohus til hendes føde-

Stine Dath levede i mange år sammen med sadelmageren Christian Petersen uden at være gift. Huset var hendes, og Christian havde det lille kammer. Her ses de foran det hus, der i dag er kendt som Stines Hus, hendes sidste bolig. Hunden Lap og en kat har også fundet vej til billedet. Foto: Privateje.

hjem. Med udgangspunkt i skifter, matrikler, bygninger, kulturmiljøer og ikke mindst et utal af interviews med mennesker, der havde kendt Stine, skrev Balle-Petersen på bedste vis et liv frem. I forbindelse med en ny undersøgelse af husets historie i 2020, hvor Realdania By & Byg købte huset og satte det i stand, blev det muligt at gennemgå hans materiale og afhandling, og det stod klart, at der var et interessant aspekt ved Stines liv, som ikke tidligere havde været i fokus. Mellem beskrivelserne af hendes liv var små fortællinger om Stines bevægelser rundt i landskabet. Ved nærmere granskning af disse beskrivelser bliver det tydeligt, at Stine – selvom hun var forbundet til og på mange måder bundet af de rammer for brugen af landskabet, som herregården definerede – ved sin ageren også udfordrede disse strukturer. Det er derfor Stines brug af landskabet omkring hende, der er i fokus i denne artikel.

Herregårdslandskabet

Den historiske herregård kan på mange måder opfattes som et lille kosmos, en verden for sig, hvor hvert element havde sin nøje definerede plads. Herregårdens fysiske opdeling afspejlede således et verdensbillede, hvor ejerne og deres repræsentanter i princippet bevægede sig i tre særlige fysiske rum: hovedbygning, park og skov. Gårde, huse, marker og enge udgjorde produktionslandskabet, som var afgrænset fra herskabets område, og som var forbeholdt det arbejdende folk – imellem hvem der dog var store sociale skel, fra jordløse husmænd til fæstere af store gårde. Avlsgården udgjorde et grænseland, der på en måde var en del af herskabets sfære, som etnologen Mikkel Venborg Pedersen har beskrevet det.⁴ Den repræsenterede den del af økonomien, der var ejerens, og var ved ældre anlæg ofte placeret i nær forbindelse til

hovedbygningen. I anlæg bygget i 1800-tallet var avlsgården oftere, om end ikke altid, fysisk adskilt herfra, så herskabets bolig blev fri for nærheden til de fysiske udtryk fra arbejde og husdyrhold. Pederstrups avlsgård blev, kort efter at Stine begyndte som hønsepige, for eksempel flyttet fra sin oprindelige placering og nogle hundrede meter væk. Denne flytning af avlsgårdene kan forstås som disses omdannelse til en form for symbolsk grænseland mellem herskabet og alle de andre: de arbejdende. Det var i det rum – avlsgården – at Stine begyndte sit arbejdsliv som hønsepige.

Venborg Pedersen har overbevisende skrevet om, hvordan landskabet var afgrænset fysisk af hegn, gærd, vand og lignende. Samtidig var det defineret mentalt af symbolske magtmarkører som våbenskjold og kunsthåndværk elementer i form af stolper og porte, men også af særlige karakteristiske bygninger som hospitaler, smedjer og funktionærboliger – bygninger, som understregede herskabets symbolske tilstedeværelse. Det var markører, som, fremhæver Venborg Pedersen, ikke nødvendigvis blev aflæst på samme måde af dem, der markerede, altså magtens repræsentanter, og af de undergivne, altså bønder, arbejdere og husmænd. Venborg Pedersen understreger således, at herregårdslandskabet nok var en fysisk størrelse, men også en mental. Samtidig beskriver han, hvordan herregården som en helhed ofte er blevet beskrevet som en scene, hvor et særligt symbolsk skuespil er blevet opført. Scene-analogien kan bruges, fordi herregården for herskabet var en ramme for selviscenesættelse. Ikke mindst under Enevælden, men også efterfølgende var denne symbolske ramme om herskabets manifestation af egen position gennemtænkt ned til mindste detalje – og de symbolske markører kan stadig ses i landskabet. Venborg Pedersen sætter dog alligevel

spørgsmålstegn ved, om scene-analogien rammer godt nok, eftersom den alene repræsenterer en envejskommunikation. Han introducerer derfor arenaen som en mere rammende kategori til at forstå det liv med et væld af aktører, der udspillede sig i herregårdens fysiske rum, hvor ikke bare herskabet, men også alle de øvrige aktører i dette rum deltog og til tider udfordrede og skubbede til grænserne mellem de forskellige sfærer.⁵

Arena-analogien giver plads til at belyse, at livet på og omkring herregården kunne ses med forskellige øjne, og at mennesker, der på den ene eller den anden måde bevægede sig i dens sfære, også var med til at forme den. Samtidig anerkender begrebet, at herregården var en enhed, hvor de forskellige elementer hørte sammen og hver repræsenterede en del af et samlet hele. Grænserne for denne helhed var markeret fysisk i landskabet, måske blot med de små skelsten, der i en landsby kunne angive grænsen mellem gårde tilhørende to forskellige herregårde.⁶

Man skal dog ikke tage fejl af, at helheden havde et center og en periferi, og at der ikke var lige adgang og tilhørsforhold for alle aktører i alle arenaens rum eller sfærer. Nogle, som for eksempel Stine, hørte til i periferien, og gennem hende får vi mulighed for at se herregårdens landskab fra marginen. De ansatte, de undergivne, hørte i symbolsk forstand ikke til på steder som park og hovedbygning. I fysisk forstand kom nogle af dem der alligevel for at udføre deres arbejde. Det er et formål for artiklen at belyse dette modsætningsfyldte krydsfelt blandt andet ved at vise, at nok tillod systemet fysisk adgang for undergivne som Stine i bestemte sammenhænge, men sommetider tog disse sig også selv en adgang, som egentlig ikke var tilladt. Med udgangspunkt i Stines liv skal der udfoldes et billede af, hvordan det herskabelige rum i

herregårdens landskab i praksis kunne være et mulighedsrum for dem, der var allernederst på den sociale rangstige. Arena-begrebet kan således medvirke til at forstå, hvordan Stines interaktion med andre mennesker og med landskabet i sig selv var en del af den pågående forhandling om grænserne mellem de forskellige sfærer.

Som en perspektivering af Stines historie er de beretninger, der findes i Nationalmuseets herregårdsarkiv fra Lolland blevet gennemgået.⁷ De beretninger, som indeholder relevante oplysninger, er klausulerede, og henvisninger hertil er derfor anonymiserede.

Pederstrup og Bønnet Husmandskoloni

Det er nu blevet tid til at bevæge sig ud i herregårdslandskabet igen, væk fra hovedbygningen, tilbage forbi Elleskovene og hen til de fire små huse, som udgjorde Bønnet Husmandskoloni – altså stedet, hvor Stine både blev født og døde.

Kolonien var resultatet af udflytningen fra landsbyerne, som begyndte i sidste halvdel af 1700-tallet. Chef for rentekammeret Christian Ditlev Frederik Reventlow, som besad grevskabet Christianssæde på det vestlige Lolland, hvorunder Pederstrup hørte, var som nævnt en af de største drivkræfter i landboreformerne. Det var han både i praksis i forhold til driften af sin egen jord og som embedsmand. Reventlow arbejdede aktivt for at splitte landsbyerne op og flytte gårdene til solitær beliggenhed og solitær drift, således at landsbyfælleskabet blev brudt op, og hver blev ansvarlig for sit eget. Han var også involveret i at omlægge fæstesystemet, så hoveriet blev erstattet af afgifter.⁸

Denne forandring skabte en stor omvæltning for landbrugssamfundet med en transformation af arbejdskraften. Den satte en begrænsning på det arbejdsudbud,

som herregårdene, og altså også Pederstrup, havde været drevet ved hjælp af i umindelige tider, fordi der nu ikke længere blev sendt karle fra gårdene til at udføre arbejdet på hovedgårdsjorden. I stedet fik husmandsstederne en central rolle. Reventlow udtrykte personligt, at der var behov for både oprettelse af flere småhuse med jord og bevaring af eksisterende huse med tilliggende jord som kompensation for den mistede adgang til landsbyens fællesarealer, som fulgte af ophævelsen af dyrkningsfællesskabet. Der skulle dog, mente Reventlow, ikke være mere jord til et hus, end at det kunne understøtte et dyrehold, men ikke kunne brødføde en familie. Et hus skulle altså ikke være en lille gård, hvor man kunne forsørge en hel familie ved hjælp af jorden. Udbyttet af jorden skulle være et supplement til den løn, som beboerne skulle oppebære ved at arbejde for bønderne og, ikke mindst, hovedgården.

Denne konsolidering af et husmandsvæsen blev altså iværksat for at sikre, at der fortsat var arbejdskraft nok på landet. Hovedgårdenes behov for en arbejdsstyrke blev endvidere den direkte årsag til, at mange af de små husmandssteder enten blev flyttet fra de gamle landsbyer eller blev nyoprettet i små husmandskolonier, der oftest blev placeret så tæt på hovedgården som muligt.⁹ En ny symbiose mellem de to yderpoler i bondesamfundet, hovedgård og husmænd – og dertil de landarbejdere, som ikke havde hverken eget hus eller jordtilliggende – var skabt. Gårdmændene gled derimod mere og mere ud af ligningen og skabte i stadig højere grad en egen verden. Med indførelsen af arvefæstet, retten til at lade fæste gå videre til næste generation, blev adskillelsen mellem gårdejer og husmand yderligere understreget. Det blev dermed nemlig sværere for husmænd at foretage den sociale opstigning, som ellers

havde ligget som en principiel mulighed i fæstesystemet, hvor en gård jævnligt kom på det frie fæstemarked, når en fæster døde.¹⁰

Husene

Bønnet Huse, hvor Stine levede, afspejlede hele denne udvikling. Der er stærke indikationer på, at koloniens huse både fysisk og immaterielt var en videreførelse af huse, der tidligere havde ligget i landsbyen Bønnet. En fæstekontrakt for et af husene fra 1779 indeholdt græsningsret til landsbyens fællesarealer, men da fæstet blev overdraget til en ny person i 1783, var de rettigheder forsvundet. Dette er en indikation på, at landsbyfællesskabet omkring enge og overdrev i den mellemliggende periode var blevet ophævet, og at der i stedet var tilkommet et individuelt jordtilliggende.¹¹

En analyse af tømmeret i det pågældende hus viser tillige, at den ene halvdel er opført af genbrugstømmer, hvilket tyder på nedrivning og genbrug, og at huset således formodentlig har været flyttet – en praksis, der var udbredt i reformperioden, også hos grev Reventlow. Man genbrugte, men supplerede med nyt materiale, så det flyttede hus blev bedre end det oprindelige.¹² Historiker Per Grau Møller har vist, at det oftere var de små kolonier, der var flyttet, mens de store var nyoprettet. Det gør sig således også gældende for Bønnet Husmandskoloni, der netop hørte til blandt de mindre. Overordnet set foregik udflytningen på Pederstrup i Reventlows periode i et langsomt tempo med et par gårde eller huse om året.¹³

I husmandskolonien blev Stine født i et hus, der på dette tidspunkt var fæstet af hendes bedsteforældre, og som senere blev overtaget som lejebolig af hendes fader og endelig af hende selv. Hun flyttede siden til

nabohuset, der i dag er kendt som Stines Hus, og endte med at få skøde og ejerskab. Stine hørte således til i den del af herregårdslandskabet, som vi forstår som produktionslandskabet, bestående af gårde, huse og marker. Det er derfra, fra de to små huse, der gennem tiden var hendes hjem, vi skal følge med Stine ud i det omgivende landskab og gå på opdagelse i, hvordan hun brugte det.¹⁴

Det symbiotiske forhold

Udgangspunktet for, at Stine havde behov for at bevæge sig rundt i landskabet, var naturligvis, at hun som datter i en husmandsfamilie indgik i den arbejdsstyrke, der var tiltænkt herregården. Hun startede som hønsepige på Pederstrup som syvårig, men kom efter sin konfirmation i huset hos Pederstrups gartner og tjente derefter nogle år hos bønder og funktionærer i området. Hun vendte imidlertid hurtigt tilbage til Pederstrup, hvor hun blev malkepige og ligeledes udførte forskellige andre opgaver. Det arbejde beholdt hun i mange år, og de første år boede hun på avlsgården, der som nævnt i 1870 var blevet flyttet nogle hundrede meter væk fra hovedbygningen og nærmere på Elleskovene. Hun flyttede til sidst hjem for at passe sine gamle forældre, der boede i husmandskolonien, som lå en halv kilometer fra avlsgården. Arbejdet fortsatte imidlertid, hvilket betød, at Stine ikke bare gik langs enge og grøfter op til gården, men også krydsede parken og markerne, når hun om sommeren skulle malke køer, der gik på græs langt væk.¹⁵ Landskabet var, som Venborg Pedersen har beskrevet det, symbolsk og praktisk opdelt i produktionslandskab, avlsgård og park, men i kraft af at Stine og andre som hende tilhørte arbejdsstyrken, havde hun altså adgang til det meste – også for eksempel til at gå

gennem det private område, der ellers var forbeholdt herskabet og de ansatte, som passede det.

I kraft af sit arbejde fik Stine også en relation til de højerestående ansatte, hvilket sandsynligvis var medvirkende til at give hende en opfattelse af, at hun havde en forhandlingsposition, når noget gik hende imod. Et af nabohusene i husmandskolonien havde en brønd, som hun benyttede, eftersom hendes egen brønd var lille, og den nærliggende mergelgravs vand kun kunne bruges til at vande dyrene med. På et tidspunkt blev nabohuset dog forladt og forfaldt, og godsforvalteren ville nedlægge brønden. Det lykkedes ikke Stine at forhindre dette, men hun forsøgte over for godsforvalteren at argumentere for, at brønden skulle blive liggende for hendes skyld. Selve forsøget viser, at hun selv mente, at hun havde en rolle at spille, og at det var muligt for en person i hendes situation at gøre sin stemme gældende. At hun troede på denne mulighed, skyldtes sandsynligvis til dels hendes slagkraftige personlighed, men ikke mindst at hun tilsyneladende havde en ganske særlig position i lokalsamfundet.¹⁶ Denne position kom eksempelvis til udtryk i, at det på hendes gamle dage var Stine, der dansede for med godsforvalteren til høstgildet – formodentlig som markering af hendes livslange forbindelse med godset og hendes høje alder. Netop dansen mellem godsejeren eller hans repræsentant, godsforvalteren, og en af godsets undergivne understreger en traditionel forestilling om en symbiotisk forbindelse, eller et indbyrdes afhængighedsforhold, mellem herre og tjener. Selvom hun levede i udkanten af herregårdens helhed, var hun altså blandt andet på denne måde anerkendt af herskabet og dets repræsentanter som en del af denne helhed. Omvendt kan Stines dans med forvalteren – eller det forhold, at hun gjorde grin med ham i andre sammenhænge – forstås

Den sidste lensgreve Christian-Einar Reventlow (1864-1929) og hans familie på trappen til Pederstrup omkring 1910 – et par årtier før herregården blev forladt. Våbenskjoldet båret af løven er et eksempel på den herskabelige symbolik, der gennemsyrede herregårdens fysiske miljø. Foto: Privateje.

I dag er Stines Hus restaureret og står som et monument over livet i husmandskolonierne på Lolland. Mergelgraven, hvor Stine hentede vand til køerne, ligger stadig i nærheden, og bag huset er endnu den lille skov, som bidrog med fasaner til Stines gryder. Foto: Kurt Rodahl Hoppe, Realdania By & Byg.

som hendes egen anerkendelse af herregårdens symbolske system og hendes egen rolle deri.

Høstfesterne er også indgående beskrevet i erindringsmateriale fra andre herregårde på egnen, hvor de fremstår som en symbolsk markering af et fællesskab omkring produktionen på herregårdene.¹⁷ Forestillingen om dette fællesskab rummede en narrativ om et forhold, som en godsejersøn født på en nærliggende herregård et årti senere end Stine beskrev som gensidigt værdifuldt, fordi det hårde arbejde for alle skabte forhåbning om værdi: *“for fader og hans familie [altså ejeren af herregården], for husmandsfamilierne, karlene, pigerne ligesom for andre på gården og for håndværkerne”*.¹⁸ Denne romantiserede forestilling om, at der var en lighed i udkommet og værdien af arbejdet, bliver dog i samme erindring sat i perspektiv med oplysningen om, at netop husmændene under høsten tærskede på akkord og altså i høj grad inden for et hierarkisk system.¹⁹

Høstfesterne markerede en anerkendelse af herregårdens aktører – høj som lav – og deres betydning for herregården som helhed. Man kan hævde, at sådanne symbolske handlinger, hvor også andre markeringer – som i Pederstrups tilfælde for eksempel grevens 25-års jubilæum i 1918,²⁰ hvor også ansatte var inviteret – gør sig gældende, i forhold til at herregården hævdede sig fra at være en driftsenhed til at være det mikrokosmos, som Venborg Pedersen så godt har malet frem. Stines liv blev levet inden for rammerne af et sådant mikrokosmos. Når hun og andre indgik i den symbolik og logik, der karakteriserede denne verden, kan situationen imidlertid ikke alene forstås som en scene, hvor bønderne danser for at underbygge den herskabelige fortælling. Stines forskellige måder at benytte sin position til for eksempel at udfordre godsforvalteren udpeger herregårdens

mikrokosmos som en arena, hvor ikke bare herskabet gjorde sig gældende i forhold til dens interne relationer.

Når der blev givet noget igen

Konstitueringen af herregården som en enhed indebar blandt andet, at godset havde brug for arbejdskraften i landskabet og til gengæld gav noget tilbage til de arbejdende via landskabet. Før udskiftningen og udflytningen havde landsbyen fællesarealer, som alle havde adgang til. Desuden havde landbefolkningen indtil Fredskovsforordningen af 1805 – endnu et af Reventlows værker – adgang til underskoven – det vil sige mulighed for at sanke, hvad der kunne sankes af brænde og hegnsmateriale, og til at sende dyr på olden.²¹ Efter udskiftningen forsvandt landsbyernes fællesskab. Jorden var i første omgang stadig ejet af godserne, men altså fordelt på individuelle lodder. Hermed forsvandt husmændenes hidtidige mulighed for græsning og indsamling af hø på de fælles jorder. Lukningen af skoven for landbefolkningens dyr og sankning afskar også mulighederne for brugen af naturens ressourcer. Som allerede nævnt blev løsningen for det meste, at husmænd fik en mindre jordlod til græsning. Det var dog ikke nok til at dække behovet for foder, og derfor blev hovedgårdens egne randarealer et vigtigt landskabeligt område, som blev stillet til rådighed for husmændene.

For Stine var indsamling af græs til foder en både vigtig og arbejdskrævende del af hendes og hendes samlever, Christians, arbejdsliv. I sæsonen brugte de mange timer på at gå ud med leen, ikke på deres egen jord, men i grøftekanterne langs vejen op mod herregården – den vej, som var hovedvejen i Stines liv. Efter at hovedbygningen begyndte at stå tom i årene efter Første Verdenskrig, hentede de sågar græs på parkens store arealer. Indsamling

af græs optræder også i andre eksisterende beskrivelser som en adgang, der specifikt gjaldt husmændene. Det havde den praktiske årsag, at bønder havde deres egen jord og ikke længere havde behov for adgang til rand-områder, og at mennesker uden eget hus sjældent havde dyr og dermed ikke behov for foder.²² Betragter vi dertil græsset som repræsentation, er det netop et overskudsprodukt – det, som dem med adgang til rigtige enge og marker ikke havde brug for. Græsslåningen symboliserer således nok det symbiotiske forhold, hvor husmanden via denne rettighed bliver anerkendt for sin tilknytning som andet end en simpel lønarbejder – men kun i udkanten. Adgangen til græsset bliver dermed også et billede på husmændenes marginaliserede position og på, hvordan de fortsat blev holdt i et afhængighedsforhold til godset i modsætning til bønderne, som frigjorde sig med landboreformerne. Adgangen til græs kan på denne måde sammenlignes med den skik, at børn og kvinder efter høsten fik adgang til at sanke de aks, der ikke var kommet med i første omgang.²³ For Stine gjorde behovet for græs dog samtidig en del af herregårdslandskabet til hendes revir. Da græsslåningen flyttede ind i den forladte park som en konsekvens af godssystemets allerstørste transformation – lensafløsningen – der førte til salg og opløsning af mange af de eksisterende godskomplekser, kan man sige, at Stines adgang til den romantiske parks store arealer næsten blev symbol på herregårdens afvikling. Til sidst i hendes liv blev det så at sige husmandskonen, der stod tilbage, da alt andet var forsvundet.

Hvordan Stine fik brænde, fremgår ikke af de informationer, som er videregivet. Hendes hus havde det meste af hendes liv en bilæggerovn, som dog efter Første Verdenskrig blev erstattet af et komfur. Fra tiden før landboreformerne var brændsel som nævnt noget,

fæsterne kunne hente i underskoven. Det var dog også en integreret del af godssystemet, at fæstere indimellem havde adgang til rigtigt brænde, enten når godsejeren viste sig nådig i trange tider eller ved køb hos godsejeren. Mange godsregnskaber indeholder små kvitteringer, der viser, at enkelte fæstere har fået lov til at hente brænde.²⁴ Med reformerne af hele godslandskabets opbygning blev skoven dog indhegnet og ensrettet, så den kollektive udnyttelse hørte op. Mens oprettelsen af de mange huse med jordtilliggende som nævnt til dels løste understøttelsen af dyrehold, løste den ikke brændeproblemet. Adgangen til at købe brænde fra skovhugst blev derfor opretholdt som en del af godssystemet, også efter fæstesystemets udfasning. I beretningen om livet på en nærliggende herregård fremgår det, at brændesalget blev koncentreret omkring jul, fordi husmændene da havde nemmere ved at låne en hest, så de kunne hente brændet. I den praksis, at hovedgårdene fortsatte med at låne heste ud til dem, der ikke havde nok, skinner det traditionelle forhold mellem herre og tjener, godsets ejer og godsets undergivne, igen igennem. Stine oplevede også denne mulighed, da hun søndag formiddag lånte en hest på Pederstrup til dyrkning af sin jord.

Også om søndagen var det altså vejen hen mod herregården, der var hendes rute. Dag for dag travede hun dér forbi den lille Elleskov – fordi hun enten som beskrevet

Landskabet omkring Pederstrup er stadig et herregårdslandskab med enge, marker, skove, søer og park. Går man tur her, kan man næsten fornemme, hvordan Stine kom gående på sin daglige vandring fra hus til herregård. Foto: Jakob Nyborg Andreassen, Museum Lolland-Falster.

skulle arbejde, eller fordi hun som en af dem, der hørte til godsets sfære, havde lov til at udnytte landskabet til græs og med lån af hest.

På kanten

Det var dog også, når Stine travede afsted, at hun i kraft af sine så at sige lovlige bevægelser i landskabet samtidig udfordrede grænserne for sin adgang til ressourcerne. De mange fasaner, der bevægede sig i området, var eksempelvis for Stine et konkret supplement til kosten. Var hun heldig at støde på en fasan i grøften på vej hjem fra arbejde, kunne den blive indfanget og gemt i skørterne, så skytten, hvis hun passerede, ikke opdagede, hvad der foregik. Om aftenen kunne hun også gå over i skoven Ludvigshave, som lå tæt ved hendes hus, og gå på fasanfangst med hunden Lap som partner.²⁵ Det var ikke organiseret krybskytteri med skydevåben og snarer, som ellers blev et mere udbredt fænomen i perioden, men nok nærmere en praksis, der repræsenterede en gammel tradition i landbosamfundet.

At Stine tog fasanerne, var jo reelt tyveri, men ingen gjorde noget ved det, selvom det tilsyneladende var en velkendt praksis for alle Balle-Petersens meddelere, og dermed sandsynligvis også af godsforvalter og skytte. Kulturhistoriker Jesper Laursen beskriver i sit værk om herregårdsjagt, hvordan krybskytteriet i denne periode ikke af skytter og vildtforvaltere blev set som et egentligt problem, når man alene havde bestanden for øje. Fænomenet blev derimod først og fremmest placeret i en problematiserende narrativ af godsejere, der oplevede krybskytteri som en form for trussel mod den herskabelige rolle, som jagten var knyttet til.²⁶ At en fattig kone i ny og næ fik en fasan op under skørterne, var formodentlig en ubetydelighed i den sammenhæng. Tilsvarende kom der

i øvrigt også af og til en roe eller to op under skørterne, når hun passerede de store roemarken på sin vej. Ser vi på situationen med Venborg Pedersens begreb, var disse tilegnelser for Stine en mulighed for at tage sig plads i arenaen og forhandle dens interne grænser. Udnyttelsen af produktionslandskabets ressourcer på denne måde var beslægtet med udnyttelsen af græsset, men på den anden side af den definerede grænse mellem lovligt og ulovligt – en grænse, som Stine altså tillod sig at bevæge sig på begge sider af.

Det var imidlertid ikke bare på ruten mellem arbejde og hjem og med udgangspunkt i hjemmet, at Stine udnyttede landskabet. I flere tilfælde tog hun lidt med, når hun arbejdede for godset. Da der eksempelvis skulle plantes skov engang før 1913, "kom hun til", med Balle-Petersens ord, at tage et par små grantræer med hjem og plante dem ved sit hus. Når træerne var vokset til, skulle der laves en lang stige af dem. Fortællingen er naturligvis gengivet gennem etnologen Balle-Petersen og før ham af hans informanter, som selv har fået historien fra Stine, dengang de levede side om side med hende. Man aner dog i den en tilgang til brugen af landskabet, hvor det ulovlige i Stines handling nok var identificeret af dem, der kendte til historien, men hvor behovet for træerne og Stines utvivlsomme kærlighed til træer generelt gjorde, at flytningen af de små træer til hendes have måske blev opfattet af hende selv og andre som acceptabel.

Stine kunne godt have moralske kvababelser over andre ting. En anden gang – i hendes yngre dage, da hun arbejdede som malkepige og gik gennem parken for at komme til køer på en eng langt væk – var det pærer i herrens frugthave, der fristede, og som kom i forklædelommen. Da der efterfølgende brød et stort tordenvejr løs, blev hun dog bange for, om det var forsynet, der havde en

mening om tyveriet, og hun smed pærerne fra sig. Om den dårlige samvittighed skyldtes hendes ungdom eller det faktum, at dette tyveri foregik i herskabets landskabelige rum og ikke som de andre i produktionslandskabet, er svært at sige. Det er dog tydeligt, at hun i sin adgang til landskabets produkter var bevidst om og bevægede sig rundt om en grænse mellem lovligt og ulovligt.

I udkanten

Stine var en fattig kone. Hun startede sit arbejdsliv som syvårig og arbejdede i et eller andet omfang det meste af sit liv. Hun hutlede sig igennem, og der var ikke altid meget mad i hendes spisekammer. Hele sit liv havde hun en forbindelse til det gods, Pederstrup, som hun var født under i en familie med et lille hus i fæste. Hun udlevede i praksis det symbiotiske forhold mellem hovedgård og husmænd, som Reventlow havde planlagt efter, da han anlagde kolonien i slutningen af 1700-tallet.

Når Stine traskede fra de små huse på Bønnet mark til avlsgården ved Elleskovene eller de 200 meter længere op til herregårdsparken, var hun en del af herregårdens landskab. Det var et landskab, der nok kunne opdeles i adskilte kategorier, men hvis dele tilsammen udgjorde herregårdens mikrokosmos. Som vi har set, var Stines færdsel i høj grad sanktioneret af og til fordel for godset. Det gjaldt for eksempel for placeringen af hendes hus i passende afstand for en malkepige, der skulle tidligt op, og for hendes adgang til randområderne for at slå hø og græs i grøfter og park. Hun indtog altså en fysisk plads i helheden. Hendes status som den, godsforvalte-

ren dansede for med ved høstfesten, var også med til at positionere hende som en del af den symbolske helhed.

Stine færdedes dog ikke i herregårdens fysiske og symbolske helhed uden et handlerum. Som vi har set, navigerede hun i de forskellige zoner og formåede indimellem at skubbe lidt til de grænser, som var defineret i det fysiske og mentale landskab. Stine holdt sig således ikke altid på den rigtige side af den acceptable udnyttelse. Hun greb de muligheder, som herregårdslandskabets fysiske åbenhed, uden hegn og aflukker, gav plads til, og tog lidt mere, end der var tilladt. I andre sammenhænge udfordrede hun de beslutninger, som godsforvalteren stod bag. Hun formåede med sine handlinger at forhandle det mulighedsrum frem, som den symbolske opdeling egentlig ikke lagde op til. Med undtagelse af selve hovedbygningen blev de områder, der i Venborg Pedersens opdeling af herregårdslandskabet kun var forbeholdt herskabet – skov og park – altså alligevel også Stines. Det er i hendes forhandlinger om grænserne, hvad enten de forhandlinger foregik verbalt eller i form af handlinger, at Stine trods sin position i marginen illustrerer, at herregården var en arena, hvor ikke kun herskabet stillede sig til skue, men hvor alle deltagere indtog en aktørrolle.

En lille del af herregårdslandskabet blev i sidste ende helt formelt Stines eget, da hun endte med at eje sit hus og sin jord, mens familien Reventlow fra hovedbygningen forsvandt. Det var i løbet af Stines levetid, at husmændene således indhentede bønderne som reelle og symbolske ejere af det landskab, de færdedes i.

Noter:

- 1 Om denne periode generelt kan man læse i Andersen og Christensen (red.). Om Pederstrup i denne periode, se Erichsen 2013.
- 2 Om udviklingen fra fæster til selvejer er der skrevet meget. En fin gennemgang findes i Knudsen på Danskeherregaarde.dk.
- 3 Balle-Petersen 1967.
- 4 Venborg Pedersen 2019, s. 39.
- 5 Venborg Pedersen 2019, s. 41-42.
- 6 Venborg Pedersen 2019, s. 45.
- 7 Følgende arkivnumre er gennemgået: NEU 9390, 12236, 18654, 21671, 32097, 35951, 36214, 36680, 36776, 37454A, 38401.
- 8 Bjørn 1988, s. 199 ff.
- 9 Grau Møller 2016, s. 39 og Jensen 1938, s. 147.
- 10 Om dem, der sågar mistede en gård i forbindelse med reformerne, se Thomsen 2023.
- 11 Fæsteprotokol, Pederstrup og Skieltofte, 1779 og 1783, Reventlow-Museets arkiv.
- 12 Sebro 2020, s. 15 ff.
- 13 Møller 2016, s. 51 og Sebro 2020, s. 15.
- 14 Balle-Petersen 1967, s. 14 ff.
- 15 Balle-Petersen 1967, s. 21ff og s. 35 ff.
- 16 Balle-Petersen 1967, s. 53 og s. 71.
- 17 NEU arkiv nr. 35951, s. 7 og s. 23.
- 18 Anonymiseret kilde, NEU arkiv nr. 35951, s. 3.
- 19 NEU arkiv nr. 35951, s. 4.
- 20 Munk Andersen 2020.
- 21 Dam 2019, s. 54.
- 22 Balle-Petersen 1967, s. 45 og NEU arkiv nr. 35951, s. 27.
- 23 NEU arkiv nr. 38401, s. 38.
- 24 Bjørn 1988, s. 305.
- 25 Balle-Petersen 1967, s. 51-52.
- 26 Laursen 2009, s. 163ff, s. 294ff og s. 374.

Kilder:

Nationalmuseets herregårdsarkiv:

NEU 9390, NEU 12236, NEU 18654, NEU 21671, NEU 32097, NEU 35951, NEU36214, NEU 36680, NEU 36776, NEU 37454A, NEU 38401.

Reventlow-Museets arkiv:

Fæsteprotokol, Pederstrup og Skieltofte 1779.

Fæsteprotokol, Pederstrup og Skieltofte 1783.

Litteratur:

Andersen, Britta og Dorthe Christensen (red.): *Herregårdenes Indian Summer*, Auning 2006.

Andersen, Jesper Munk: "Et uforglemmeligt og gavmildt minde. Fejring og forbrug ved Christian-Einar lensgreve Reventlows jubilæumsfest i 1918, i: Britta Andersen og Marie Kirstine Elkjær (red.): *Herregårdshistorie 16*, Gammel Estrup 2020.

Balle-Petersen, Poul: *Stines Hus. En etnologisk punktundersøgelse af et husmandssted under Pederstrup Gods, Lolland*, 1967.

Bjørn, Claus: *Den gode Sag. En biografi om Christian Ditlev Frederik Reventlow*. København 1988.

Dam, Peder: "Skovens udbredelse før landboreformerne", i: *Landbohistorisk Tidsskrift*, 1, 2009.

Erichsen, John: *Fra Slottets Tid. En herregårdshistorie fra Lolland 1858-1938*, København 2013 (2. udgave).

Jensen, Hans: *Christian D. Reventlows Liv og Gerning*, København 1938.

Knudsen, Søren Broberg: "Salg af fæstegods, majorater og hovedgårdsdrift i 1800-tallet", på: Danskeherregaarde.dk/historie/salg-af-faestegods-majorater-og-hovedgaardsdrift-i-1800-tallet (tilgået 29. april 2024).

Laursen, Jesper: *Herregårdsjagt i Danmark*, 2009.

Møller, Per Grau: "Husmandskolonier fra udskiftningstiden", i: *Landbohistorisk Tidsskrift*, Årgang 13, 2016.

Pedersen, Mikkel Venborg: "Power, Grace, and Authority. The Cultural Landscape of Danish Estates c. 1600-2000", i: Jonathan Finch, Kirstine Dyrman og Mikael Frausing (red.): *Estate Landscapes in Northern Europe*, Aarhus 2019.

Sebro, Louise: *Stines Hus*, København 2020.

Thomsen, Asbjørn Romvig: *1795. Kampen om jorden*, Aarhus 2023.